

DOBROTA PUCHEROVÁ

POSTKOLONIALIZMUS A LITERÁRNA KOMPARATISTIKA**Abstrakt**

Prehľadová štúdia mapuje vplyv postkolonializmu na literárnu komparatistiku od začiatku deväťdesiatych rokov najmä v anglofónnom prostredí, v ktorom postkolonializmus vznikol. Zachytáva paradigmatické zmeny, ktoré v odbore nastali a načrtáva jeho súčasné smerovania. Tieto zmeny zahŕňajú rozšírenie záujmu o ne-západné literatúry, nazeranie na literatúru a literárnosť v širšom spoločensko-politickom kontexte (de-mýtizácia univerzálnosti literárnych hodnôt a imanentnej literárnosti), zmenu dôrazu z literárnosti na diskurz a dôraz na skúmanie vplyvu politickej moci na vzťahy medzi literatúrami. Do pozornosti sa dostávajú jazyky ako nositelia kultúrneho významu (nielen svetové európske jazyky, ale aj ne-európske a menšinové jazyky) a transkultúrny preklad.

Abstract**POSTCOLONIALISM AND COMPARATIVE LITERARY STUDIES**

This overview article maps the influence of postcolonialism on comparative literature studies since the early 1990s, especially in the Anglophone area where postcolonial discourse emerged. It summarizes paradigmatic shifts in the field and outlines its current directions. These shifts include the growth of interest in the study of non-Western literatures, seeing literature and literariness in a wider socio-political context (de-mythization of the universality of literary values and immanent literariness), a change of focus from literariness to discourse and a focus on the study of the influence of political power on relations between literatures. New attention is being paid to languages as vehicles of cultural meaning (not only European but also non-European and minor languages) and trans-cultural translation.

Kľúčové slová

postkolonializmus ■ literárna komparatistika ■ eurocentrismus ■ literárnosť ■ systémy poznania ■ post-európska kultúra ■ Americká asociácia porovnávacej literatúry

Key words

Postcolonialism ■ comparative literature ■ Eurocentrism ■ literariness ■ knowledge systems ■ post-European culture ■ American Comparative Literature Association

Je všeobecne známe, že tradícia porovnávacej literatúry bola silno eurocentrická. Napriek tomu, že komparatisti vždy brali na vedomie

ne-európske literatúry, počas celého 19. a takmer celého 20. storočia dominoval názor, že porovnávanie je možné len medzi rovnocennými partnermi. Tu môžeme citovať napríklad príhovor C. L. Wrenna na stretnutí Modern Humanities Research Association v Chicagu v roku 1967 s názvom *The Idea of Comparative Literature* [Myšlienka porovnávacej literatúry], v ktorom vyjadril názor, že „je zrejmé, že zásadné rozdiely medzi spôsobmi rozmyšľania medzi národmi vytvárajú relatívne úzke obmedzenia. Napríklad nejaký africký jazyk je nekompatibilný s európskym jazykom a nevhodný pre porovnávaciu štúdiu. Dokonca aj Sanskrit, hoci je to indo-európsky jazyk [...], má vzory myslenia, výsledkom ktorých má akýkoľvek doslovný preklad veľmi obmedzenú hodnotu.“¹

Ako vysvetľuje Edward Said, „skúmanie ‘porovnávacej literatúry’ vzniklo v časoch vrcholiaceho európskeho imperializmu, s ktorým je nerozlučne späté“.² To zároveň súvisí, píše Said, s vrcholením nacionalizmu v Európe v období 1745–1945: „[...] je evidentné, že keď európski myslitelia oslavovali humanitu alebo kultúru, tak oslavovali primárne myšlienky a hodnoty, ktoré pripisovali svojej vlastnej kultúre, respektíve Európe ako odlišnej od Orientu, Afriky, alebo dokonca Ameriky. [...] (Dokonca aj komparatisti vyškolení v tej váženej tradícii, ktorá vychovala Curtiusa a Auerbacha, vykazovali málo záujmu o ázijské, africké alebo latinsko-americké texty.) [...] Goetheho pojem *Weltliteratur* – koncept, ktorý sa pohyboval medzi myšlienkou „veľkých diel“ a vágnej syntézy všetkých svetových literatúr – bol kľúčový pre komparatistov začiatkom 20. storočia. Ale ako som už povedal, jeho praktický význam a funkčná ideológia bola taká, že čo sa týka literatúry a kultúry, tak Európa určovala smer a bola hlavným predmetom záujmu. [...] Hovoriť o porovnávacej literatúre teda znamenalo hovoriť o vzájomnej interakcii svetových literatúr, ale toto pole bolo epistemologicky organizované ako hierarchia, s Európou a jej latinsko-kresťanskými literatúrami navrchu. Keď Auerbach, vo svojej právom slávnej eseji *Philologie der Weltliteratur*, napísanej po druhej svetovej vojne, poznamenáva, koľko „iných“ literárnych jazykov a literatúr sa odrazu vynorilo (akoby odnikadiaľ: nespomína kolonializmus ani dekolonizáciu), vyjadruje skôr znepokojenie ako radosť.“³

¹ BASSNETT, Susan: *Comparative Literature: A Critical Introduction*. Oxford: Blackwell, 1993, s. 20. [Preklad citátov v štúdiu – D. Pucherová.]

² SAID, Edward Said: *Culture and Imperialism*. London a New York: Vintage, 1993, s. 43.

³ *Ibidem*, s. 44–45.

Táto epistemologická schéma je viditeľná aj v správach o stave disciplíny Americkej asociácie porovnávacej literatúry z rokov 1965 a 1975. Kým tá prvá hovorí exkluzívne len o európskej literatúre, správa z roku 1975 už berie na vedomie formovanie sa „*vízie globálnej literatúry*“, no napriek tomu sa k ne-západnému svetu stavia dominantným spôsobom: „*Rast záujmu o ne-európsku literatúru je ďalší vývoj, ktorý vítame, hoci opatrne hľadáme spôsoby, ako prispôbiť tento záujem našim vlastným tradíciám.*“⁴ Táto veta veľmi dobre odzrkadľuje dobovú kritiku literatúry z nedávno dekolonizovaných krajín, ktorá hodnotila túto literatúru podľa toho, ako dobre imitovala európsku literatúru, respektíve snažila sa v nej vystopovať vplyvy európskej literatúry.⁵ Kritika nazývala pojmom „*univerzálny*“ európske estetické, tematické a filozofické kategórie a neprijímala ne-západné literatúry, pokiaľ nevykazovali známky tejto tzv. „*univerzálnosti*“.⁶ Podobne, ako píše Susan Bassnett, „*európska periodizácia literatúry [...] neberie do úvahy nič, čo sa udia- lo mimo úzko definovaných geografických hraníc a je založená na [...] predpokladoch, ktoré ignorujú ne-európske reality.*“⁷

Zlomom v tejto tradícii sa stali práce Edwarda Saída *Orientalism* (1978) a *Culture and Imperialism* (1993). Metódou dekonštrukcie v nich Said mapuje konštrukciu ne-európskych kultúr v dielach európskych autorov, čím poukazuje nielen na inherentný imperializmus v európskej literatúre a spochybuje literárnu hodnotu tzv. „*veľkých literárnych diel*“, ale aj na to, že západná identita je takisto konštrukciou. K týmto odhaleniam sa Said dostáva pomocou porovnávacích prístupov. Je zástancom „*porovnávacej perspektívy*“, ktorá môže osvetliť vzťahy medzi zjavne nesúvisiacimi vecami a preklenúť „*úzkoprkosť a provinčnosť [...] ako liek na reduktívny nacionalizmus a nekritickú dogmu.*“⁸

Na tomto mieste treba pripomenúť, že teória meziliterárnych vzťahov už v tých časoch preslávila slovenského komparatistu Dionýza Ďurišina pôsobiaceho v Ústave svetovej literatúry SAV,⁹ ktorý konceptualizoval

⁴ GREENE, Thomas et. al.: *A Report on Standards* (1975). In: *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Ed. Charles Bernheimer. Baltimore a London: The Johns Hopkins University Press, 1995, s. 28–38 (s. 36).

⁵ BASSNETT, Susan: *Comparative Literature*. Op. cit., s. 39.

⁶ ACHEBE, Chinua: *Colonialist Criticism* (1974). In: ACHEBE, Chinua: *Hopes and Impediments: Selected Essays, 1965–1987*. London: Heinemann, 1988, s. 46–61.

⁷ BASSNETT, Susan: *Comparative Literature*. Op. cit., s. 78.

⁸ SAID, Edward: *Culture and Imperialism*. Op. cit., s. 43.

⁹ Pozri napr. ĎURIŠIN, Dionýz: *O literárnych vzťahoch: sloh, druh, preklad*.

pojmem svetová literatúra práve na základe týchto vzťahov, ktoré delí na geneticko-kontaktové, štruktúrno-typologické a medziliterárne spoločenstvá a centrizmy.¹⁰ Ďurišinoва systémová teória svetovej literatúry je na prvý pohľad sofistikovane prepracovaná; nakoľko však Ďurišín nepoznal žiadne cudzie jazyky, vo svetovej literatúre sa orientoval iba v rámci možností existujúcich prekladov a nesledoval dobové trendy vo svetovej literárnej vede a kultúrnych štúdiách, jeho teória zostáva na čisto teoretickej, abstraktnej úrovni. Ďurišín, ako je známe, bol systémový teoretik so štrukturalistickým a formalistickým pozadím, ktorý rád kreslil diagramy a národné literatúry videl viac-menej ako homogénne organizmy slobodne sa rozvíjajúce jedna vedľa druhej v teleologickom procese napredovania, vzájomne sa ovplyvňujúce a vytvárajúce harmonickú syntézu zvanú svetová literatúra. Inými slovami, literatúra bola pre neho organickým procesom, ktorý je riadený vlastnými vývinovými zákonitosťami a vytyčuje si akési „ciele“, ku ktorým speje.¹¹ Pripúšťal síce, že „medziliterárne spoločenstvá neexistujú a nevyvíjajú sa izolovane, ale v premenlivej interakcii so svojím okolím“,¹² no o tieto spoločensko-historické súvislosti a spôsoby interakcie sa bližšie nezaujímal. Podvedome však zostal eurocentrický. Toto je zjavné zo spôsobu, ktorým sa marginálne dotýka postkoloniálnych ne-európskych literatúr v európskych jazykoch: nazýva ich „*monolingvistickými quasi národnými literatúrami*“¹³ alebo ich spomína jednoducho ako fenomény vychádzajúce z istých geografických oblastí, ktoré „*sa hlásia k životu aj v súčasnosti (afrocentrismus, áziocentrismus, centristické hľadiská literatúr Latinskej Ameriky a iné), objektívne prinášajú do všeobecnej pokladnice literárnych dejín i literárnej teórie mnoho osobitých, svojráznych javov, obohacujúcich šírku a kvalitu nášho poznania.*“¹⁴ Z tejto formulácie je zrejmé, že pre Ďurišína zostali ne-európske literatúry exotickým obohatením európskeho poznania; nespomína ich vlastné tradície, pretože to, čo pre neho určuje tradíciu a literárnu hodnotu, je práve európska literatúra.

Bol to práve Palestínčan Edward Said, ktorý poukázal na to, že nazerať na literatúru ako na akýsi autonómny fenomén vyvíjajúci sa na pozadí histórie, je mylné. Saidove práce poukázali na to, že najsilnejšou

Bratislava: Veda, 1976; ĎURIŠÍN, Dionýz a kol.: *Systematika medziliterárneho procesu*. Bratislava: Veda, 1988.

10 ĎURIŠÍN, Dionýz: *Čo je svetová literatúra?* Bratislava: Obzor, 1992, s. 41.

11 Ibidem, s. 180.

12 Ibidem, s. 163–164.

13 ĎURIŠÍN, Dionýz a kol.: *Systematika medziliterárneho procesu*. Op. cit., s. 136.

14 Ibidem, s. 45.

zbraňou kolonializmu bola jeho diskurzívna, textuálna dimenzia, a preto rozdeľovať javy na „literárne“ a „mimoliterárne“ ignoruje spôsoby, akými textualita formuje realitu. Said sa považuje za zakladateľa postkoloniálneho diskurzu, ktorý zásadne spochybňuje mnohé predpoklady liberálneho humanizmu, ktoré boli stavebnými kameňmi klasickej komparatistiky. Je to napríklad predpoklad, že literárna hodnota diela transcenduje svoju dobu a odzrkadľuje konštantné fenomény reality a ľudskej prirodzenosti, alebo že literatúra sa nachádza mimo politiky a skúmanie vzájomných vplyvov je vlastne skúmaním estetiky a filozofie. Postkolonializmus zdôrazňuje, že umelecká hodnota nie je imanentná, ale spoločensky vytvorená, ľudská prirodzenosť je mýtus, pretože ľudské vnímanie podlieha spôsobom myslenia, ktoré je spoločensky ovplyvnené, vplyvy medzi literatúrami nemožno skúmať mimo politicko-spoločenských súvislostí a samotné skúmanie literatúry je vždy ideologicky zafarbené. Túto paradigmatickú zmenu opísali austrálski autori Ashcroft, Griffiths a Tiffin v monografii *The Empire Writes Back* (1989), ktorá je prakticky prvou štúdiou toho, ako postkoloniálne literatúry podvratne transformujú eurocentrickú estetiku a politiku západnej metropolitnej literatúry a nastoľujú vlastné modely literárnej teórie.¹⁵

Postkolonializmus dal ne-európskym národom nástroje, ako formovať svoju kultúrnu identitu po skúsenosti s kolonializmom a vstúpiť do rovnocenného vzťahu s kultúrami, ktoré ich v minulosti ovládali. Zároveň však priviedol Západ k nevyhnutnej úlohe znovu definovať svoju identitu. Tieto tendencie mali veľmi silný vplyv aj na porovnávaciu literárnu vedu, a to najmä v anglofónnom prostredí, v ktorom postkoloniálny diskurz vznikol a najrýchlejšie sa rozvíjal. To je vidieť v správe o stave disciplíny Americkéj asociácie porovnávej literatúry z roku 1993, tzv. *Bernheimer Report*. Správa vychádza z postkoloniálnych a postštrukturalistických trendov deväťdesiatych rokov, ktoré namiesto tradičného sústredenia sa na neuchopiteľnú literárnosť obrátili svoju pozornosť na diskurz ako nositeľa významu a transformovali literárnu vedu na niečo, čo sa začalo nazývať kultúrne štúdie: „*Literárne fenomény už viac nie sú výsošným stredom záujmu našej disciplíny. K literárnym textom dnes pristupujeme len ako k jednej diskurzívnej praxi medzi mnohými inými v zložitom, meniacom sa a často protirečivom poli kultúrnej produkcie.*“¹⁶

¹⁵ ASHCROFT, Bill – GRIFFITHS, Gareth – TIFFIN, Helen: *The Empire Writes Back*. London: Routledge, 1989.

¹⁶ BERNHEIMER, Charles et al.: *Comparative Literature at the Turn of the Century*

Postkoloniálne prístupy v komparatistike mnohí vítali, vrátane Susan Bassnett, profesorky porovnávacej literatúry na University of Warwick: „*Prišiel čas vziať na vedomie, že dnes máme post-európsky model porovnávacej literatúry, ktorý prehodnocuje kľúčové otázky kultúrnej identity, literárnych kánonov, politických dôsledkov kultúrneho vplyvu, periodizácie a literárnej histórie a pevne odmieta ahistoricitu americkej školy a formalistického prístupu.*“¹⁷

Podľa Emily Apter z UCLA, „*postkolonializmus je v mnohých ohľadoch vlastnejši charakteru porovnávacej literatúry ako iné, tradičnejšie tendencie a prístupy. [...] V jeho skúmaní kultúrnej subjektivity a vzťahov medzi identitou a národným jazykom je postkolonializmus celkom prirodzene pokračovateľom historického dedičstva komparatistiky.*“¹⁸ Apter poukazuje na iróniu, že svetová literatúra, ktorá bola kedysi nástrojom kolonializmu, sa stala postkoloniálnou odpoveďou na eurocentrickú provinčnosť porovnávacej literatúry, hoci s úplne inými politickými a interpretačnými zámermi.¹⁹ Podobne, Mary Louise Pratt zo Stanford University víta tieto tendencie, ktoré podľa nej odzrkadľujú historické procesy „*globalizácie, demokratizácie a dekolonizácie.*“²⁰

Nie všetci komparatisti však prijali tieto tendencie tak pozitívne. Napríklad Peter Brooks z Yale University podotkol, že „*štúdium literatúry je zásadne iná skúsenosť ako štúdium čohokoľvek iného.*“²¹ Aj Michael Rifaterre z Columbia University varuje, že tento trend, ktorý dáva literatúru na tú istú úroveň, ako iné diskurzy, zabúda na to, že literatúra je jedinečným diskurzom odlišeným svojou literárnosťou. Podľa Rifaterre riadnym predmetom výskumu porovnávacej literatúry je literárnosť: „*[...] text môžeme označiť za literárny, ak prežije debaty, príčiny a spomienku na okolnosti, na ktoré tento text odpovedal.*“²²

(1993). In: *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Ed. Charles Bernheimer. Op. cit., s. 39–48 (s. 42).

17 BASSNETT, Susan: *Comparative Literature*. Op. cit., s. 41.

18 APTER, Emily: *Comparative Exile: Competing Margins in the History of Comparative Literature*. In: *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Ed. Charles Bernheimer. Op. cit., s. 86–96 (s. 86).

19 Ibidem, s. 93–94.

20 PRATT, Mary Louise: *Comparative Literature and Global Citizenship*. In: *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Ed. Charles Bernheimer. Op. cit., s. 58–65 (s. 59).

21 BROOKS, Peter: *Must We Apologize?* In: Ibidem, s. 97–106.

22 RIFATERRE, Michael: *On the Complementarity of Comparative Literature and Cultural Studies*. In: Ibidem, s. 66–73 (s. 70).

Tento klasický humanistický názor o nadčasovosti hodnotnej literatúry je z pohľadu postkolonializmu problematický, pretože skúsenosť recepcie nezápadnej literatúry na Západe ukázala, že literárnosť nie je univerzálne platný fenomén, ale kultúrne špecifický. Napríklad africkí autori píšuci po anglicky sa pri svojich prvých pokusoch vydať svoje diela v Londýne, stretli s odmietaním, pretože, ako už bolo spomenuté, ich texty nevykazovali estetické, filozofické a duchovné hodnoty anglickej kánonickej literatúry.²³ Ďalším príkladom je klasická čínska literatúra, v ktorej neexistujú žánre ako tragédia, alebo epos. Viera v akési „univerzálne literárne hodnoty“ viedla v čínskej komparatistike k binárnemu modelu porovnávania čínskej a západnej literatúry, podľa ktorého sa Čína vnímala ako nemoderná.²⁴ Tieto tendencie viedli ku kríze porovnávacej literatúry v Číne. Vďaka vplyvu postkolonializmu prišlo k prehodnoteniu tejto paradigmy a ku skúmaniu úlohy politickej moci vo vplyvoch západnej literatúry na čínsku literatúru.²⁵

Práve preto, že literárnosť je kultúrne špecifická, je pre čitateľov mimo vlastnej kultúry často ťažké ju oceniť. Napriek inštitucionálnemu zrovnoprávneniu nezápadnej literatúry v západnej akadémii postkolonializmus zaviedol tendenciu oceňovať postkoloniálne texty hlavne pre ich politický odpor voči hegemonickým kultúrnym kódom.²⁶ Na to, aby sme ako komparatisti vedeli oceniť literárnosť tejto literatúry, musíme nielen zmeniť naše binárne politické videnie sveta ako rozdeľného na hegemonické a marginálne kultúry, ale aj vedieť dosť o iných kultúrach. Ako píše Elizabeth Fox-Genovese z Emory University, „predovšetkým musíme oceniť ich literárne snahy, pretože je prejavom neúcty, ak ich čítame iba ako protestné hlasy alebo hlasy oslobodenia“.²⁷ Podobne varuje aj čínsko-americká kultúrna kritička z Duke University, Rey Chow, že integrácia nezápadných textov do kánonu porovnávacej

²³ Porov. pozn. 6.

²⁴ XIAOYI, Zhou – TONG, Q. S.: *Comparative Literature in China* (2000). In: *The Princeton Sourcebook in Comparative Literature*. Ed. David Damrosch – Natalie Melas – Mbongiseni Buthelezi. Princeton a Oxford: Princeton University Press, 2009, s. 341–356 (s. 353).

²⁵ LIU, Lydia: *Translingual Practice: Literature, National Culture, and Translated Modernity—China, 1900–1937*. Stanford: Stanford University Press, 1995.

²⁶ HUGGAN, Graham: *The Postcolonial Exotic: Marketing the Margins*. London: Routledge, 2001, s. 20.

²⁷ FOX-GENOVESE, Elizabeth: *Between Elitism and Populism: Whither Comparative Literature?* In: *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Ed. Charles Bernheimer. Op. cit., s. 134–142 (s. 138).

literatúry neznamená, že sa zbavíme eurocentrizmu a budeme schopní túto literatúru vnímať tak, ako ju vidia miestni čitatelia.²⁸

Okrem toho, že postkolonializmus mení chápanie literárnosti, mení aj chápanie literatúry ako takej. Ako píše Rey Chow, „*ak má byť kritika eurocentrizmu zásadná a dôkladná, nestačí, ak sa udeje na roviny nahradenia jedného súboru textov iným súborom textov [...]. Namiesto toho musí spochybňovať samotný predpoklad, že národné štáty s národnými jazykmi sú jediné možné kultúrne formy, ktoré vytvárajú „literatúru“ hodnú skúmania. V opačnom prípade sa stane to, ako sme už boli svedkami, že staré eurocentrické modely štúdia jazyka a literatúry sa budú donekonečna preberať vo vyučovaní ne-európskych jazykov a literatúr.*“²⁹

Tieto výhrady a varovania vyjadrila veľmi výstižne indická postkoloniálna teoretička pôsobiaca na Columbia University, Gayatri Chakravorty Spivak, vo svojej monografii *Death of a Discipline* (2003). Smrť disciplíny v názve je samozrejme smrť komparatistiky. Zo svojho pohľadu z USA je Spivak skeptická k akejsi avizovanej transformácii komparatistiky. Ako píše, „*v roku 2000, keď som predniesla tieto prednášky, všeobecný model predmetu Porovnávacía literatúra bol stále Európa a voliteľný zvyšok sveta*“.³⁰ Podľa Spivak sa stačí pozrieť na históriu komparatistiky, aby sme pochopili, prečo to tak je: „*Areálové štúdiá boli založené, aby posilnili moc USA v studenej vojne. Komparatistika bola výsledkom úteku európskych intelektuálov pred európskymi ‘totalitnými’ režimami. Kultúrne a postkoloniálne štúdiá sú spojené s 500-percentným nárastom počtu imigrantov z Ázie v dôsledku imigračnej reformy Lyndona Johnsona z roku 1965. Nech si myslíme čokoľvek o tom, čo robíme, je to dôsledok populačných pohybov vo svete.*“³¹

Podľa Spivak zmeny v západnom vnímaní sveta len odzrkadľujú priority americkej medzinárodnej politiky. Kým „*areálové štúdiá sa týkajú cudzích ‘areálov’, porovnávacía literatúra sa skladá zo západoeurópskych ‘národov’.* Toto rozlíšenie medzi ‘areálmi’ a ‘národmi’ nakazilo porovnávaciu literatúru od samého začiatku.“³² Hoci Spivak pozoruje v komparatistike otrásenie tohto rozlíšenia medzi národom a regiónom

²⁸ CHOW, Rey: *In the Name of Comparative Literature*. In: *Ibidem*, s. 107–116.

²⁹ *Ibidem*, s. 109.

³⁰ SPIVAK, Gayatri Chakravorty: *Death of a Discipline*. New York: Columbia University Press, 2003, s. 6.

³¹ *Ibidem*, s. 3.

³² *Ibidem*, s. 8.

vd'aka novému trendu jazykového rozdelenia sveta do „*frankofónie, germanofónie, lusofónie, anglofónie a hispanofónie*,”³³ táto destabilizácia podľa nej kopíruje staré imperialistické schémy a stavia sa do rivality s metropolitným nacionalizmom etnických/kultúrnych štúdií. Spivak navrhuje prekonať tieto schémy a rivalitu. Podľa nej sa literárna komparatistika musí odlišiť od areálových štúdií a ostatných spoločenských vied svojím dôrazom na jazyk. „*Treba prekonať rozdelenie na anglofóniu, lusofóniu, germanofóniu, frankofóniu atď. a vnímať jazyky iných kultúr nielen ako jazyky vedného odboru alebo objekty kultúrneho výskumu, ale ako aktívne kultúrne médiá.*“³⁴ To znamená rozpoznať špecifickosť iných jazykov, ktoré sú nositeľmi iného myslenia, „*nielen národných jazykov globálneho juhu, ale aj nespočetné miestne jazyky [...], ktorým bolo historicky zabránené mať svojich čitateľov alebo tých čitateľov strácajú teraz*“.³⁵ To samozrejme vyžaduje znalosti týchto jazykov. Práve preto, že bežný člen Americkej asociácie porovnávacej literatúry jazyky južnej pologule neovláda, nemôže, tvrdí Spivak, diktovať model svetovej porovnávacej literatúry; môže však sledovať, ako ten model vytvárajú iní v iných častiach sveta.³⁶ Inými slovami, Spivak zdôrazňuje, že nie je možné zvnútra rozbúrať západnú komparatistiku založenú na eurocentrickom videní sveta. To môže urobiť len niekto, kto stojí mimo Západu a Západ sa musí zdržať impulzu privlastniť si toto poznanie.³⁷

Zdá sa, že tieto myšlienky zdieľajú aj ďalší. Dôkazom je správa o stave americkej komparatistiky z roku 2004 od Hauna Saussyho, profesora porovnávacej literatúry na Yale University. Saussy zaznamenáva mnohé inštitucionálne a metodologické zmeny vo vnímaní a vyučovaní literatúry v USA. Kultúrna teória už nie je výhradnou provinciou komparatistov, ale používajú ju vedci vo všetkých národných literatúrach. Transnárodná dimenzia literatúry je všeobecne akceptovaná a interdisciplinarita sa podporuje. Napriek tomu sa Saussy pozerá skepticky a ustarostene na trend vnímať literatúru len ako jeden z mnohých prejavov kultúry, ako diskurz. „*Čo je to vlastne kultúra v ére 'multikulturalizmu'?*“ pýta sa.³⁸ Saussy vidí

33 Ibidem, s. 9.

34 Ibidem.

35 Ibidem, s. 16.

36 Ibidem, s. 9.

37 Ibidem, s. 10–11.

38 SAUSSY, Haun: *Exquisite Cadavers Stitched from Fresh Nightmares: Of Memes, Hives and Selfish Genes*. In: *Comparative Literature in an Age of Globalization*. Ed. Haun Saussy. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006, s. 3–42 (s. 19).

ako problematické, že literatúru determinujú spoločenské vedy a kategórie, čím literatúra stráca svoju autonómiu a stáva sa predmetom aplikácie spoločenských disciplín, ktoré ju definujú.

Saussy cituje Paula de Manna, ktorý v roku 1986 napísal, že „*literárnosť je rétorická alebo tropologická vlastnosť jazyka*“.³⁹ „*Nie všetka literárnosť je rovnaká*“, píše Saussy, „*ale prípady literárnosti sa odlišujú od bežného jazyka rovnakým spôsobom*“.⁴⁰ Ale, ako dopĺňa Saussy, ťažkosťou je, že literárnosť vychádza z kontextov a spôsobov čítania, a nie je imanentnou vlastnosťou textu.⁴¹ Podobne ako Spivak, aj Saussy sa obáva trendu vnímať cudzie jazyky iba ako objekty kultúrneho výskumu. Zdôrazňuje, že v ére globalizácie a multikulturalizmu sú veľmi dôležité znalosti jazykov, lebo preklad môže často zamlčať alebo modifikovať to najdôležitejšie, čo potrebujeme o inej kultúre vedieť (Saussy uvádza ako príklad Korán), a práve čítanie v origináli by mala byť úloha komparatistov.⁴² Keďže multikultúrne prístupy k literatúre sú už vo svojej podstate porovnávacie, komparatisti, píše Saussy, môžu prispieť do hry svojimi znalosťami jazykov, schopnosťami transkultúrneho prekladu, expertíze v transdisciplinárnosti a teoretickej podkutosti.⁴³ Tiež môžu viesť debaty o kánone. Tak sa zdá, píše Saussy, že porovnávacia literatúra sa stáva „*umením diplomacie medzi disciplínami*“.⁴⁴

Bernheimerova Správa z roku 1993 zdôraznila, že napriek tomu, že sa teraz zdôrazňuje vnímanie literatúry v jej sociologických súvislostiach, trik, ktorý literárny vedec musí zvládnuť, je síce kontextualizovať, ale nepovyšovať sociologický kontext nad literárnosť. Ale Saussy cynicky poznamenáva, že to sa práve stalo – sociologický kontext sa stal hlavným interpretačným kľúčom.⁴⁵ Výsledkom je, ako píše Saussy, že samotné literárne dielo určuje metódy, ktorými sa na neho bude nazeráť. Stále viac sa interpretujú naratívne a dokumentárne žánre, ktoré sa lepšie skúmajú sociologickým spôsobom, a menej pozornosti sa dostáva poézii, ktorá je viac spätá s jazykom.⁴⁶ Podľa Saussyho je treba zdô-

39 Ibidem, s. 17.

40 Ibidem.

41 Ibidem.

42 Ibidem, s. 26.

43 Ibidem, s. 20.

44 Ibidem.

45 Ibidem.

46 Ibidem, s. 21.

razniť, že „*Porovnávacía literatúra neznamená čítanie literatúry, ale schopnosť čítať literárne.*“⁴⁷

Čo to teda znamená, čítať literárne? Znamená to rozpoznať, ako text vytvára význam; lebo význam, ako ukazuje postštrukturalizmus, nevytvárajú slová, ale práve vzťahy medzi slovami; sieť významov, ktorá tak vzniká, vytvára diskurz, ktorý odzrkadľuje isté ideologické predpoklady o moci, poznaní a spoločnosti. Čítať literárne neznamená vidieť literárnosť ako imanentnú vlastnosť textu, ale, ako píše Roland Greene, znamená to sledovať, z akých výmen poznania vzniká diskurz v procese interakcie medzi dielami, jazykmi a kultúrami.⁴⁸ Inými slovami, znamená to sústreďovať sa nie na „*works*“, čiže diela, ale na „*networks*“, čiže systémy.⁴⁹ Paradigmatickým príkladom takéhoto čítania je Saidov *Orientalizmus*, ktorý číta neliterárne texty literárne. Samozrejme, ako podotýka Greene, pojem „*network*“, systém, bude fungovať iba vtedy, ak ho ponecháme otvorený redefinícii, napríklad vo vzťahu história a prítomnosť, najmä v súvislosti s otázkami moci a jej obetí.⁵⁰

V provokatívnej eseji z roku 2004 Rey Chow tvrdí, že existujú dve paradigmy porovnávacej literatúry.⁵¹ Prvá, staršia, sa nazýva „*Európa a jej iní*“. Už samotný názov hovorí o asymetrickeosti a eurocentrickej politike tohto porovnávania. Druhá paradigma sa nazýva „*post-európska kultúra a Západ*“. Tento prístup nezdôrazňuje svoju medzinárodnosť alebo kozmopolitizmus a môže sa dokonca sústreďovať na celkom lokálne kultúrne fenomény, ale napriek tomu je transkultúrny. Post-európska kultúra je post-národnou kultúrou, v ktorej sa národné identity premiešavajú ako výsledok kolonizácie, migrácie a voľného pohybu ľudí v rámci Európskej únie a vznikajú transnárodné alebo transkultúrne identity. Týmto sa stiera tradičná binárna opozícia medzi národnou a porovnávacou literatúrou. Aj v tomto myslení vidíme vplyv postkolonializmu.

47 Ibidem.

48 GREENE, Roland: *Not Works But Networks: Colonial Worlds in Comparative Literature*. In: *Comparative Literature in an Age of Globalization*. Ed. Haun Saussy. Op. cit., s. 212–223.

49 Ibidem, s. 114–215.

50 Ibidem, s. 222.

51 CHOW, Rey: *The Old/New Question of Comparison in Literary Studies: A Post-European Perspective*. *European Literary History*, 2004, č. 71, s. 294–295.

Záverom

Keďže myšlienky a metódy postkolonializmu boli pre komparatistiku zjavne prospešné, na záver sa núka otázka: Čo sa môže postkolonializmus naučiť od komparatistiky?

Napriek tomu, že postkolonializmus vo svojej podstate vychádza z porovnávacích metód, v tomto prístupe má značné limity a rezervy. Potrebu postkoloniálnej komparatistiky vyslovujú britskí vedci Charles Forsdick a David Murphy vo svojej knihe *Francophone Postcolonial Studies* (2003): „*Postkoloniálne štúdiá musia byť skutočne komparatívne, ak sa majú ďalej rozvíjať, otvárať sa francúzskym, holandským, španielskym, belgickým, portugalským, japonským, tureckým skúsenostiam, medzi inými. Musíme prekonať triumfálny diskurz globalizovanej, anglofónnej jednotvárnosti, aby sme lepšie pochopili zložitost' a rozličnosť – jazykovú, kultúrnu, politickú – sveta, v ktorom žijeme.*“⁵²

Forsdick a Murphy tu opisujú skutočnosť, že v postkoloniálnych štúdiách dominuje svetová anglofónna kultúra, ktorá je pôvodcom a najsilnejším šíriteľom tohto diskurzu, a táto kultúra určuje politiku postkolonializmu. To, čo sa robí málo, je porovnávanie medzi jazykovými regiónmi; čo sa nerobí takmer vôbec, je čítanie a porovnávanie literatúry v miestnych jazykoch. Tento trend, ako varuje aj Spivak vo vyššie citovanej štúdii, potvrdzuje pokračujúci eurocentrismus literárnovedného výskumu. Okrem toho by sa mal postkolonializmus otvoriť aj postkomunistickým štúdiám, ktoré prinášajú nové teoretické paradigmy zo skúsenosti sovietskeho kolonializmu v strednej a východnej Európe. Postkomunistické štúdiá ukazujú, že komunizmus, podobne ako západný imperializmus, bol prejavom západnej modernity.⁵³ Porovnávanie týchto fenoménov prispieva k lepšiemu chápaniu západnej modernity a k vysporiadaniu sa s postkoloniálnymi dimenziami súčasnej Európy.

Dr. Dobrota Pucherová, D.Phil.

Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava
dobrota.pucherova@savba.sk

⁵² FORSDICK, Charles – MURPHY, David: *Introduction: The Case for Francophone Postcolonial Studies*. In: *Francophone Postcolonial Studies: A Critical Introduction*. Ed. Charles Forsdick – David Murphy. London a New York: Routledge, 2003, s. 1–14 (s. 14).

⁵³ Pozri napr. PUCHEROVÁ, Dobrota – GÁFRIK, Róbert (eds.): *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*. Leiden a Boston: Brill Rodopi, 2015.